УДК 81’271:339.9

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Вікторія Сухенко

Кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця,
viktoriya.suhenko@hneu.net
Orcid.org/0000-0002-8775-6999

У статті проаналізовано шляхи та наслідки впливу глобалізаційних процесів на сучасну українську мову; осмислено зміни в лексиці кінця ХХ – початку ХХІ століття, що впливають на формування сучасної мовної особистості; схарактеризовано поняття «глобалізм» та розкрито можливості глобалізації як збагачувати мову, так і розхитувати мовну норму, дестабілізувати мовне життя; закцентовано увагу на необхідності досконалого вивчення процесів виникнення глобалізмів задля збереження мовного стандарту.

Ключові слова: сучасна українська мова, мовна норма, лексика, глобалізм, мовна особистість.

FORMATION OF THE LANGUAGE PERSONALITY IN THE ERA OF GLOBALIZATION

Viktoriia Sukhenko

Candidate of Philological Sciences, Docent, Associate Professor,
Department of Ukrainian studies and language preparation of foreign citizens,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics,
viktoriya.suhenko@hneu.net
Orcid.org/0000-0002-8775-6999

The article analyzes the ways and consequences of the affect the globalization processes have, on the modern Ukrainian language; innovations of the late nineteenth century vocabulary, that influenced changes of lingual mind, his or her mentality and the formation of modern language personality, which are emerging in society and developing on the ground of self-performance and secured social relationships and interactions ability, and which is a condition and a product of culture, has been thought. All peculiarities of that society, in which they are (i.e. economic and social structure, peculiarities of daily life, social system of intelligent qualities and character features, that are appraised by society and gained in the process of education and upbringing) reflect in the specifics of individuals’ thinking.

In the lingual practice of each new generation some specific language peculiarities appear and they are different from the speaking of its predecessors. Due to this the important tendency of the

development of national vocabulary begin to be the fashion of separate lexical units, which influence the emergence of the modern lingual personality.

Fashionable words are the specific layer of lexis which have words of foreign origin, stylistically confined ones which differ with strange sounds and semantics, high constancy of using them, i.e. which are in the focus of spearheaded lingual attention of modern human.

The work given characterizes the concept of "globalism" as a result of adaptation of lingual elements at the phonetical, grammatical and graphical levels. The abilities of the globalization process on how to enrich language, since the flaw of information transmitted has enlarged and qualitatively enriched itself, the information, and on how to shake the language norm, destabilize lingual life, have been analyzed.

The conclusions have been made about that is necessarily to define the strategy of the further development of the Ukrainian lexical found in the modern informative environment, necessarily to control the stage of entering of the Ukrainian nation into the globalized world, and that language processes of the modern period should be kept under control by specialists.

Keywords: the modern Ukrainian language, language norm, lexis, globalism, the language personality.

Мова – динамічна система, яка змінюється, реагуючи на зрушення в суспільстві та в мовній свідомості її носіїв. Поява в сучасній українській мові значної кількості інновацій – цілком закономірне явище. Словниковий склад мови розширюється, оскільки та чи та суспільна зміна викликає потребу в нових одиницях номінації. З початку появи науки про мову лінгвістів цікавила проблема взаємодії мови й часу, зв'язку мови та суспільства, тому що мова як засіб спілкування народжується й розвивається лише в суспільстві протягом окремого часового виміру. Трансформація основних складників функціонування соціуму (політики, економіки, ідеології, культури, побуту) позначається в мові, яка фіксує відбитки різноманітних змін, перетворень, подій, що відбуваються в суспільстві в певний проміжок часу. Дослідники відзначають важливість розуміння терміна «мова часу» (мова епохи) для визначення естетичної значущості якого-небудь етапу розвитку мови, а також при розв'язанні питання про способи можливої інтерпретації текстів окремого періоду.

Особливостям виникнення, виявлення й оцінки мовних інновацій, активізації, пасивізації та іншим процесам української лексики кінця XX – початку XXI ст. присвячено праці Б. Ажнюка, Д. Баранника, К. Городенської, Є. Карпіловської, Н. Клименко, Ж. Колоїз, Л. Мацько, А. Нелюби, О. Сербенської, Л. Ставицької, Л. Струганець, О. Тараненка, В. Чабаненка та інших учених.

Ми живемо в епоху глобалізації, коли світ стає більш зв'язаним і залежним від усіх його суб'єктів, відбувається процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації, а тому з кожним десятиліттям змінюється мовна ситуація, і хоча члени суспільства не перестають говорити зовсім інакше, але мова змінюється.

Мета статті – проаналізувати тенденції розвитку та зміни лексичного складу української мови сучасного періоду, їх вплив на формування сучасної мовної

особистості; окреслити поняття «глобалізм» та розкрити переваги й недоліки впливу процесів глобалізації на українську мову.

Період кінця XX й початку XXI ст., який прийнято називати зламом тисячоліть, позначений глобалізаційними змінами у світі, що створюють нові соціосеміотичні середовища для функціонування мови і стають поштовхом для значних мовних зрушень. На основі цього в українській мові сучасного часу спостерігається активізація традиційних морфологічних способів словотворення. Активне запозичення іншомовної лексики призводить до активізації іншомовних морфологічних елементів (*мас-медіа*, *відеопортал*); до появи нових слів, що вказують на значущі для соціуму ознаки, якості й властивості явищ, реалій, людей (*інфляційний*, *мерчендайзер*); до активного використання словотвірних елементів, що виражають перебільшене (суперлятивне) значення (*мегаспорт*, *суперпозиція*); до активізації моделей з префіксами зі значенням зміни, повернення (*ре-*, *де-*) і префіксами *пост-*, *екс-*, що є певним показником динаміки соціальних процесів, змін у політико-економічній та інших сферах життя, мінливості пріоритетів та авторитетів (*деструктуризація*, *постмодернізм*); збільшення випадків використання афіксації, суфіксальних моделей, властивих розмовному стилю (як один з показників тиску розмовного середовища на книжні стилі, зниження загального мовного смаку та спрощення лексико-граматичних норм) (*інтим*, *офіціоз*) тощо. З роками збільшується продуктивність утворення складноскорочених слів. Характерною рисою рекламних текстів, мови ЗМІ 90-х років є значна кількість абревіатур, що складаються як із власне українських, так і з іншомовних елементів (*МТС*, *UMC*).

Науковці відзначають, що в українській мові чужі слова можуть видозмінювати план вираження, оскільки мова пристосовує їх до своєї системи (наприклад, поряд зі словами *маркетинг*, *пресинг* почали вживатися *маркетування, пресингування* тощо). Запозичення швидко проходять стадію ізольованого існування в українській мові і впливають на процеси словотворення. Наприклад, серед похідних від англіцизму *бартер* засвідчено такі неологізми: прикметники *бартерний, антибартерний*, дієслова *бартеризувати, бартеризуватися, збартерувати* та один іменник *бартеризація* (Klymenko et al., 2008a).

Список запозичених одиниць можна продовжити, і слід відзначити, що він збільшується з кожним роком: батл – *двобій (музичний, танцювальний)*, девайс – *технічний пристрій*, джигер – *мірна склянка*, кеш – *готівка,* печворк – *клаптикове шиття,* пікапер – *спокусник*, прев'ю – *попередній перегляд*, селебриті – *відома (зіркова) особа*, тинейджер – *підліток*, треш – *сміття*, фейк – *підробка* тощо.

Від суміжних мовних явищ таких, як власне запозичені слова, інтернаціоналізми, калькування, екзотизми, варваризми, необхідно відмежувати глобалізми. Власне запозичені слова – це іншомовні слова, які повністю засвоєні мовою, не сприймаються мовцями як чужорідні елементи й не потребують пояснень щодо форми та значення. Інтернаціоналізми – лексичні одиниці, що існують у багатьох мовах з однаковим значенням, хоч оформлені відповідно до

закономірностей певних мов. Це переважно терміни науки, й техніки, економіки, літератури, мистецтва, суспільно-політичного життя тощо. Калькуванням називають процес творення нових слів, словосполучень, при якому засвоюється лише значення та принцип організації іншомовної одиниці, що передається засобами певної мови. Специфіка запозичень останнього періоду полягає в тому, що це переважно семантичні кальки. Екзотизмами називають слова, запозичені з маловідомої, найчастіше неєвропейської мови, які вживають для надання мові особливого колориту. До групи варваризмів належать іншомовні слова, що не стали загальновживаними, не відповідають нормам мови, зберігають своє національно-конотативне забарвлення, ними переважно послуговуються для позначення чужих реалій.

Під глобалізмами розуміємо видозмінені слова, словосполучення, вирази, які з'явилися в мові наприкінці XX – на початку XXI століття й пов'язані з процесами глобалізації. Це результат адаптації мовних елементів на фонетичному, граматичному або графічному рівні. Наприклад, фінансово-банківська галузь на сучасному етапі поповнилася низкою іншомовних термінів: *тайминг* (найсприятливіший момент для купівлі чи продажу акцій на біржі), *хайринг* (середньотермінова оренда транспортних засобів), *ф'ючерс* (вид угоди на товарних і фінансових біржах), *хеджування* (форма страхування ціни та прибутку у ф'ючерсних угодах), *цесія* (передавання іншій особі права вимоги в зобов'язанні), *чойс* (завершення торгової валютної сесії з рівним котируванням попиту й пропозиції), *шомаж* (страхування втрат, що виникають унаслідок зупинки виробництва у зв'язку зі стихійним лихом) тощо.

Вищезазначене засвідчує, що на зламі тисячоліть лексичний склад української мови активно поповнюється за рахунок іншомовних деривaційних ресурсів (*кіберцензура, топ-запит, нанопапір*), відчутне зловживання екзотизмами (*кокуси, памело, гаучо*), посилюється тенденція до гібридизації, або змішаного словотворення, коли поєднують іншомовні й питомі словотвірні ресурси (*VIP-біженець, неукраїнець*).

Процес появи в сучасній українській мові глобалізмів має як позитивні, так і негативні аспекти. Позитивним є те, що збільшився і якісно збагатився потік інформації, що передається. Зріс діапазон поширення і швидкість проходження інформації каналами зв'язку. Виникли нові трансляційні канали, які дають можливість встановлення єдиного комунікативного й культурного простору. З іншого ж боку, розхитується й «забруднюється» мовна система та, що більш важливо, змінюється мовна свідомість людини, її менталітет.

У сучасній економічній термінології можна спостерігати повторні запозичення, графічна форма яких збігається з формою раніше адаптованих співвідносних одиниць, однак досить часто це призводить до видозміни й графічної форми нового запозичення. Наприклад, термін *франшиза* вже давно ввійшов до українського професійного лексикону, проте й «досі ані найпоказовіші загальномовні, ані галузеві словники не засвідчили його похідних. Термін же

франчайзинг навіть у професійному мовленні економістів з'явився нещодавно, як і похідні *франчайзер, франчайзний, франчайзі*» (Klymenko et al., 2008b, 21). Сучасні тенденції глобалізації та створення єдиного планетарного інформаційного простору завдяки сучасним високотехнологічним системам комунікації викликали складне явище – етнічну мобілізацію, яка стала особливо актуальною на зламі століть. Парадоксальність етнічній мобілізації надає синхронний перебіг процесів, що мають протилежно спрямований характер: глобалізація та індивідуалізація. З одного боку, відбувається утвердження глобального менталітету за рахунок поширення універсальних рис, стандартів способу життя, залучення до загальнолюдських цінностей мислення та поведінки. З іншого боку, набирає обертів тенденція, коли народи реалізують своє прагнення до утвердження власної ідентичності за рахунок збереження та культивування самобутності. Одне з найголовніших завдань етнічної мобілізації – самовизначення, у тому числі на рівні побудови власної державності; зростає прагнення створити перешкоди на шляху глобалізації, яка позбавляє народ звичної самоідентифікації. Фактично мова в нинішньому суспільстві чи не єдиний маркер, який дає змогу відокремити населення однієї держави від зовнішнього світу. Слова – це, передусім, образи. Чужі слова вносять у простір країни чужі образи, які без усвідомлення стають частиною культурного простору як контрабанда. Оскільки йдеться про образи чужого контексту, така експансія призводить до дисфункцій та появи видозміненого колективного несвідомого.

Широко відома парадоксальна на перший погляд думка Вільгельма фон Гумбольдта: не люди оволодівають мовою, а мова оволодіває людьми (Gumboldt 2000). Звісно, реалії життя безпосередньо відбиваються на способах мислення індивідуумів, що належать конкретному суспільству, та впливають на формування сучасної мовної особистості. Наприкінці XIX – на початку XX ст. вироблено два підходи до вивчення мовної особистості: шлях психолінгвістичний і шлях, зумовлений дослідженням мови художньої літератури. Трактування мовних явищ послідовно пов'язував із психологічними особливостями мовця Олександр Потебня, зазначаючи, що «мовна індивідуальність виділяє людину як особистість, і що яскравіша ця особистість, то повніше вона відображає мовні якості суспільства» (Potebnya, 1993, 98).

Сучасні науковці (С. Єрмоленко, Л. Мацько) стверджують, що мовна особистість – це той носій мови, який не лише володіє сумою лінгвістичних знань (знає поняття й відповідні правила) чи репродукує мовну діяльність, а й має навички активної роботи зі словом.

Тож мовна особистість – іманентна ознака особистості як носія мови й комуніканта, що характеризує її мовну й комунікативну компетенцію та реалізацію їх у породженні, сприйнятті, розумінні й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів, а також в інтерактивній взаємодії дискурсу. На жаль, навіть у час глобалізації значне коло людей не має запасу слів для вираження думок, позитивних чи негативних емоцій. Відомо, що в лінгвальній практиці кожного нового покоління

з’являються мовні особливості, які відрізняються від мовлення його попередників. Через це досить важливою тенденцією розвитку національного словника виступає мода на окремі лексичні одиниці, які впливають на формування сучасної мовної особистості. Модні слова – це специфічний шар лексики, що містить слова іншомовні й стилістично обмежені, які відрізняються незвичайністю звучання семантики, високою частотою використання, тобто такі, що перебувають у фокусі загостреної мовленнєвої уваги сучасної людини (*планшетник, бой-френд, онлайн-переклад, блог, дрес-код* тощо). Лексична система української мови початку ХХІ століття є відкритою, динамічно розвивається, відповідає на всі виклики часу й соціуму. Глобальні зміни у всіх сферах життя людини обумовлюють значне зростання темпів збагачення словникового складу мови. Унікальна властивість мови й полягає в тому, що будь-яке слово в ній породжує інше. З’являються неологізми, професіоналізми, неофразеологізми, навіть вульгаризми. Опір мовному безкультур’ю та нігілізму чинить мовна особистість з високою мовною свідомістю. Сповідуючи культ рідної мови, вона виступає запорукою мовної стійкості, їй властиве активне, зацікавлене, відповідальне ставлення до мови.

У кожний історичний період життя народу окреслюється розуміння мови як суспільного явища, оскільки рухається вперед суспільство, зникають з ужитку ті предмети та речі, які вже виконали свою історичну місію. Людина поступово звільняється від ідеологічних понять і перепон, що виявили свою недієздатність, освоюються нові технології, розвивається наука, поширюються міжнародні зв‘язки в політичній, культурній, економічній сферах. Із розвитком суспільства розвивається й мова. Однак «тенденція до глобалізації в рідній мові має й негативні сторони, тому що не всі нові входження є виправданими з погляду структури української мови та її нормативних, стилістичних і культуромовних засад, оскільки нерідко в низці інновацій-запозичень зовсім немає потреби: іншомовні елементи лише обтяжують мову зайвими лексичними одиницями, заступаючи або й витісняючи з ужитку наявні в словнику загальновживані питомі лексеми, апробовані тривалою мовною практикою» (Styshov, 2012, 409). Тож не слід вживати (навіть і в розмовному дискурсі) сумнівні з погляду культури української мови запозичення, на зразок: *бакси, крейзі, лузер, піпл, шузи, хаєр* тощо. Лексична система української мови початку ХХІ століття відповідає на всі виклики часу й соціуму, є відкритою, проте деякі мовні процеси мають бути керовані фахівцями.

Суспільство і мова взаємопов’язані, активно взаємодіють один з одним і розвиваються з плином часу. Мова становить невичерпне джерело пізнання життя суспільства, його історичної долі й особливостей світосприймання. Вона визначає ціннісний національний генотип, формує ментальні корені світосприйняття, його самобутню естетику. Слід усвідомлювати, що мовна особистість – це система, яка виникає в суспільстві і розвивається, ґрунтуючись на здатності вираження й закріплення соціальних відносин і взаємодій; вона – умова і продукт культури. На специфіці мислення індивідів відбиваються всі конкретні особливості того суспільства, у якому вони існують: економічна й соціальна структура суспільства,

певні способи соціальної регуляції, особливості побуту, соціальна система розумових якостей та рис характеру, що цінуються в суспільстві й здобуваються в процесі виховання та освіти.

Мова – це креативний процес, у якому різні види номінації складають єдине ціле. На жаль, на сучасному етапі літературна мова інколи наближається до мови вулиці, натовпу, смс-повідомлень, Інтернет-мови, що призводить до її обмеженості та пристосування до повсякденного життя. Тим самим руйнується культурний шар української літературної мови, тієї, яка вільно функціонує в сучасних засобах комунікації й управління, має достатню термінологію в усіх галузях науки, техніки, мистецтва, яка шанована у світі не тільки за красу й милозвучність.

Національна мова становить те підґрунтя, що зберігає самий сенс національного буття. Мова – явище суспільне, адже виникає в суспільстві, обслуговує суспільство, є однією з найважливіших ознак суспільства й поза суспільством існувати не може. І, навпаки, суспільство без мови не існуватиме. Отже, вплив глобалізаційних процесів на сучасну українську мову має як позитивні, так і негативні аспекти. З одного боку, українська мова збагачується, розвивається, а з іншого – розхитується мовна норма й одночасно втрачається шлях повернення до власної культури. Тож має бути визначена стратегія подальшого розвитку українського термінофонду в сучасному інформаційному просторі. У добу глобалізації українці повинні зберегти свою культурну й мовну самоідентифікацію, у той же час не відокремлюючись від цивілізаційних процесів XXI ст. та чітко усвідомлюючи, що етап входження української нації в глобалізаційний світ має бути контрольованим.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

Gumboldt, V. fon. 2000. Izbrannye trudy po yazykoznaniyu [Selected works on linguistics]. Moskva: Progress. 400 s. (In Russian)

Гумбольдт, В. фон. 2000. Избранные труды по языкознанию. Москва: Прогресс. 400 с.

Klymenko, N. F., Karpilovska, Ye. A., Kyslyuk, L. P. 2008. Dynamichni procesy v suchasnomu ukrayinskomu leksykoni [Dynamic processes in modern Ukrainian vocabulary]. Kiev: Vydavnychyj Dim Dmytra Burago. 336 s. (In Ukrainian)

Клименко, Н. Ф., Карпіловська, Є. А., Кислюк, Л. П. 2008. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго. 336 с.

Kunch, Z. J. 2013. Problemy chuzhomovnogo vplyvu na ukrayinsku naukovo-texnichnu terminologiyu [Problems of foreign-language influence on the Ukrainian scientific and technical terminology]. *Terminologichnyj visnyk*, vyp. 2(1), s. 215–220. (In Ukrainian)

Куньч, З. Й. 2013. Проблеми чужомовного впливу на українську науково-технічну термінологію. *Термінологічний вісник*, вип. 2(1), с. 215–220.

Potebnya, A. A. 1993. Mysl i yazyk [Thought and language]. Kiev: SIeNTO. 192 s. (In Russian)

Потебня, А. А. 1993. Мысль и язык. Киев: СИэНТО. 192 с.

Styshov, O. A. 2012. Osnovni tendenciyi rozvytku leksychnogo skladu ukrayinskoyi movy pochatku XXI stolittya [The main tendencies of the lexical composition of the Ukrainian language at the beginning of the 21th century]. *Visnyk Zaporizkogo nacionalnogo universytetu*. Filologichni nauky, № 1, s. 406–415. (In Ukrainian)

Стишов, О. А. 2012. Основні тенденції розвитку лексичного складу української мови початку XXI століття. *Вісник Запорізького національного університету.* Філологічні науки, № 1, с. 406–415.